

Славесныя метады – аснова выкладання літаратуры

Метады навучання, адзначае "Педагогическая энциклопедия", – гэта "спосабы працы настаўніка і вучняў, з дапамогаю якіх дасягаецца авалоданне ведамі, уменнямі і навыкамі, фарміруецца светапогляд вучняў, развіваюцца іх здольнасці" [3, с. 814].

Кожны метад навучання рэалізуецца праз прыватныя метадычныя прыёмы. Прыёмы навучання – гэта часткі, з якіх складаецца метад.

У методыцы выкладання літаратуры найбольш замацаваліся дзве класіфікацыі метадаў: у залежнасці ад крыніцы ведаў і ў залежнасці ад характару пазнавальнай дзейнасці вучняў. У сучаснай навуцы і практыцы перавага аддаецца класіфікацыі, у адпаведнасці з якой на аснову бярэцца крыніца ведаў. Вылучаюцца тры групы мэтадаў: славесныя (выразнае чытанне, каменціраванае чытанне, пераказ, гутарка, дыспут, лекцыя), наглядныя (ілюстраванне), практычныя (самастойная праца). Славесныя метады – аснова выкладання літаратуры.

Выразнае (мастацкае) чытанне з'яўляецца важнейшым метадам вывучэння літаратуры, а таксама эфектыўным сродкам маральнага і эстэтычнага выхавання школьнікаў. Метад выразнага (мастацкага) чытання прымяняецца на ўсіх этапах вывучэння твора. У школьнай практыцы выкарыстоўваюць чатыры віды выразнага чытання: чытанне настаўніка, вучняў, майстроў мастацкага слова і аўтарскае чытанне (у запісе).

Узорам чытання для вучняў з'яўляецца прыклад настаўніка, таму, як правіла, першае знаёмства вучняў з невялікімі творамі адбываецца праз настаўніка. Ад настаўніка пераважна залежаць вынікі ўздзеяння мастацкага твора на розум, настрой і пачуцці вучняў. Выразнае (мастацкае) чытанне спрыяе ўспрыманню літаратуры як мастацтва слова, выклікае захопленасць матэрыялам, без чаго не можа быць сапраўднага ўрока. Толькі настаўнік вызначае месца выкарыстання выразнага чытання, але яно павінна быць састаўною часткай кожнага ўрока літаратуры.

Павысіць эфектыўнасць урокаў літаратуры дапамагаюць тэхнічныя сродкі навучання: выкарыстанне магнітафона, тэле- і радыёперадач, фільмаў фонахрэстаматыі. Аднак трэба памятаць, што нават самы дасканалы запіс не можа поўнасьцю замяніць настаўніка. Для таго, каб уявіць артыста дзесьці на сцэне, у радыёстудыі, вучню патрэбны пэўныя намаганні. А педагог чытае цяпер, тут, у класе, у яго ёсць непасрэдны кантакт з вучнямі.

Праслухоўванне літаратурных твораў з фонахрэстаматыі звычайна даецца пасля аналізу тэксту ў класе і чытання вучняў для знаёмства з інтэрпрэтацыяй твора акцёрам.

Творы розных жанраў чытаюцца па-рознаму, з ўлікам іх спецыфікі. Казкі і легенды не чытаюцца, а "расказваюцца па памяці". Чытальнік (апавядальнік) абавязаны стварыць атмасферу даверу, таямнічасці і зацікаўленасці. Чытанне баек павінна ўспрымацца як толькі што прыдуманая гісторыя або выпадак, вялікае значэнне надаецца пры гэтым уменню пераўвасабляцца. Пры чытанні лірычных твораў трэба ўлічваць, што вершаваная мова больш эмацыянальная, дынамічная, у ёй ёсць рытм, рыфма, памер. Пры вывучэнні драматычных твораў выкарыстоўваецца індывідуальнае чытанне і чытанне па ролях.

Да выразнага) чытання вучняў, безумоўна, неабходна рыхтаваць, г.зн. рабіць з імі выканальніцкі аналіз твора, які набліжаецца да літаратуразнаўчага аналізу, і распрацоўваць план чытання мастацкага тэксту [1, с. 30-43].

Каменціраванае чытанне. Каменціраваным чытаннем называецца такі від працы, калі славеснік чытае ўслых твор або завершаную яго частку і адразу раскрывае іх сэнс. Гэта каменціраванне на ходу чытання.

У методыцы выкладання літаратуры вядома некалькі відаў каментарыя. Самым пашыраным і найбольш простым з'яўляецца каментарый незразумелых слоў. Праўда, многія незразумелыя словы тлумачацца ў школьных падручніках-хрэстаматых у парадкоўі, але гэта бывае далёка не заўсёды.

Звернемся да верша М. Багдановіча "Зімой" (V клас). Практыка паказвае, што для сучасных школьнікаў незразумелымі з'яўляюцца словы *мары, стуль, рыза, гоні*. Асабліваю складанасць выклікае слова *мары*, якое вучнямі ва ўмовах білінгвізму можа аўтаматычна перакладацца на рускую мову як "мечта". Аднак у вершы М. Багдановіча *мары* – гэта нешта не зусім выразнае, прывід, адань, што надае "белым бярозам" казачнасць.

Часам паграбуюць тлумачэння, каментарыя ўстойлівыя словазлучэнні, якія нясуць вялікую сэнсавую нагрузку, як у вершы Я. Янішчыц "Ты пакліч мяне. Пазаві" (VI клас):

Ты пакліч мяне. Пазаві.
Там заблудзімся ў хмельных травах.
Пачынаецца ўсё з любві,
Нават самая простая з'ява.
І тады *душой не крыві*
На дарозе жыцця шырокай.
Пачынаецца ўсё з любві –
Першы поспех і першыя крокі.

Іншы раз бывае, што вядомае слова, ужытае ў паэтычным кантэксце, набывае новае гучанне. А. Лойка пераклаў з французскай на беларускую мову верш П. Верлена "Шарая гадзіна" (VI клас), які гучыць па-беларуску так:

Месяц чырвоны над нізкім туманам,
Нізкі туман *карагодзіць* над лугам,
Там, дзе чароты зялёным паўкругам
Глухнуць у крэхаце жаб несціханым.

Слова *карагодзіць* само па сабе з'яўляецца аўтарскім неалагізмам, што азначае вадзіць карагоды. Аднак у дадзеным выпадку гэта слова абазначае не толькі рух туманоў, а нешта большае – урачыстасць, колер, зноў жа нейкую *патаемнасць, казачнасць*.

Бывае і так: вучні застаюцца раўнадушнымі да верша ўжо толькі таму, што дрэнна ўяўляюць час напісання, умовы жыцця, адлюстраваныя ў творы. Пры вывучэнні верша М. Танка "Спатканне" патрэбны гістарычны каментарый.

Цікавая гісторыя твора. Верш "Спатканне" М. Танк напісаў 25 лютага 1936 года ў Вільні і ў першай рэдакцыі прачытаў яго свайму сябру Самуілу Малько, члену ЦК КПЗБ, былому кіраўніку нацыянальнага руху Заходняй Беларусі. Ён зрабіў заўвагу, што верш яшчэ патрабуе дапрацоўкі. Паэт з ім перш не пагадзіўся, але далі саў канец верша.

Потым М. Танк чытаў гэты твор з дапісанай канцоўкай ("Стары, я знаю, верыць мне...") на кватэры ў Р. Шырмы і, нарэшце, на вечары беларускай паэзіі і песні, які адбыўся 15 сакавіка 1936 года ў Віленскім універсітэце.

Верш зрабіў на ўдзельнікаў вечара незвычайнае ўражанне. Р. Шырма расказваў: "Пасля першага прачытанага верша "Спатканне" зала здрыганулася ад авацый. Нейкі небывалы энтузіязм ахапіў слухачоў, асабліва моладзь. Відавочна таму, што амаль кожнаму юнаку ці дзяўчыне прыйшлося перажываць такое спатканне за кратамі турмы" [2, с. 41].

Верш "Спатканне" адлюстроўвае і біяграфічны момант з жыцця М. Танка Прататыпам для аднаго з герояў верша мог быць бацька паэта, які не раз прыязджаў адведаць сына ў Лукішкі.

Метадам каменціраванага чытання добра таксама вывучаць першыя раздзелы вялікага эпічнага твора і першыя акты п'ес. Каментарый настаўніка выклікаюць павышаную зацікаўленасць да сюжэта, да тыпажу, "задаюць тон" усёй наступнай працы над творам.

Пераказы. Пераказам называецца перадача прачытанага ў звязнай

жывой мове. Пераказ з'яўляецца адным з асноўных відаў вусных і пісьмовых прац у працэсе выкладання літаратуры у сярэдніх класах, дзейным сродкам выпрацоўкі ўменняў і навыкаў успрымання і асэнсавання тэксту, яго тэмы, ідэі.

Вылучаюцца наступныя віды пераказу: падрабязны (блізкі да тэксту), сціслы, выбарачны, творчы.

Падрабязны пераказ выконвае асаблівую функцыю ў развіцці мовы вучняў і ў аналізе мастацкага твора. Знешне ён здаецца найбольш простым, бо ў яго аснове ляжыць рэпрадуктыўная дзейнасць школьнікаў. Для падрабязнага пераказу звычайна выбіраюцца невялікія эпічныя творы або кампазіцыйна закончаныя ўрыўкі з буйных твораў, якія ўбіраюць ў сябе выхаваўча-эстэтычны патэнцыял.

Падрабязны пераказ вымагае дэтальнай, найбольш поўнай і блізкай да тэксту перадачы зместу прачытанага вучнямі твора. урыўка.

Выбіраючы тэкст для падрабязнага пераказу, настаўнік абавязаны ўлічваць тое, што выбраны тэкст павінен мець важкую ідэйна-эстэтычную вартасць. Пераказу звычайна папярэднічае чытанне і каменціраванне, слоўнікавая праца, складанне плана. Неабходна таксама дыферэнцавана падыходзіць да адбору матэрыялу для пераказу і методыкі яго выканання.

У гэтым плане цікавасць вучняў можа выклікаць урывак з апавядання З. Бядулі "Велікодныя яйкі", які ўмоўна можна назваць цытатай з твора "Канца няма фарбам на свеце". Для пераказу бярэцца тэкст ад слоў "Канца няма фарбам на свеце" да "Хлопчык не мог сабе нажыць ніводнага малюнка". (Гл.: М.А. Лазарук. Родная літаратура: Падручнік для 6 кл. Мн., 1994, с. 28).

Для паспяховага навучання падрабязнаму пераказу неабходна ўлічваць наступнае: выбраны тэкст павінен несці вялікую сэнсавую нагрузку, яго пераказу папярэднічае чытанне і каменціраванне, выкананне лексічных практыкаванняў і складанне плана.

Вось якім уяўляецца парадак працы над падрабязным пераказам ўрыўка з апавядання У. Караткевіча "Былі ў мяне мядзведзі" ("Бурык"), якому можна даць умоўную назву "Выратаванне".

Спачатку вучні слухаюць выразнае чытанне гэтага эпізоду, а затым адказваць на прапанаваныя настаўнікам пытанні:

1. Чаму так узрушана паводзіў сябе Бурык, калі дагнаў хлопчыка? (Пазбавіўся ланцуга.)
2. Што, на вашу думку, прывяло Грома да такога раз'юшанага стану? (Ланцуг.)
3. Чаго спалохаўся Бугай і тым самым Сярожа змог выратавацца ад немінучай пагібелі? (Спалохаўся страшнага ляснога, дзікага паху.)

Абагульнючы адказы вучняў, настаўнік звяртае іх увагу на тое, што падзеі ў гэтым эпізодзе адбываюцца вельмі напружана, імкліва, што павінна быць адлюстравана і ў пераказе.

Патрэбна тут таксама і слоўнікавая праца, у час якой вучні знаходзяць тыя асаблівыя словы, словазлучэнні, якія дапамагаюць аўтару перадаць напружанасць дзеяння:

"Гром датуль цёр пысай аб траву, пакуль не пазбавіўся ... кальца"; "Ашалелая жывёліна"; Бугай "соп, рыкаў і пароў паветра страшнымі рогамі"; "Звер, адчуўшы няволю, таргануўся, кінуўся наперад, і таўшчэзная вярхоўка толькі дзынкнула, як перацягнутая струна"; "Падскакваючы на ўсіх чатырох і дугою выгнуўшы над зямлёй хвост, імчыць на мяне вялізная, як зубр, чырвоная пачвара..."

Калі пераказ мае навучальны характар, то пасля гутаркі аб прачытаным калектыўна складаецца план і нават прапануецца магчымы ўзор апавядання. План падрабязнага пераказу ўрыўка можа быць такім:

1. У школу разам.
2. Раз'юшаны Гром на волі.
3. Смяртэльная небяспека.
4. Паядынак.

Праца над падрабязным пераказам апавядання "Бурык" яшчэ цікавая і тым, што твор напісаны ад імя першай асобы, а гэта значыць, што і пераказ будзе весціся ад імя хлапчука падлетка, магчыма, аднагодка-пяцікласніка. Гэта дасць магчымасць пераўвасобіцца, глыбей спасцігнуць ідэю твора.

Сціслы пераказ. Значнае месца ў літаратурнай адукацыі вучняў займае сціслы пераказ, у ходзе работы над якім выпрацоўваецца ўменне вылучаць у тэксце галоўнае, каб не было другараднага. Уменне сцісла выкладаць той ці іншы матэрыял мае вялікае значэнне ў практычнай дзейнасці кожнага чалавека.

Матэрыялам для сціслага пераказу могуць стаць асноўныя эпізоды з жыцця герояў. Навучанне сцісламу пераказу пачынаецца з невялікіх эпічных твораў закончаных раздзелаў з апавядання ці аповесці. Спачатку лепш за ўсё варта калектыўна скласці просты план. Потым найбольш падрыхтаваныя вучні спрабуюць зрабіць сціслы пераказ. Пасля іх – кароткі калектыўны разбор вучнёўскіх варыянтаў спробаў, і, нарэшце, прапанаваны настаўнікам узор сціслага пераказу. Прапаноўваючы свой узор, настаўнік патрабуе, каб вучні слухалі яго, сачылі за планам, што запісаны на дошцы.

Складальнікі падручніка-хрэстаматыі "Родная літаратура" для V класа (Мн., 1996) Г. Ішчанка і З. Мельнікава ўключылі для тэкстуальнага вывучэння фантастычную аповесць П. Місько "Эрпіды на планеце Зямля", у якой ёсць такі эпізод: галоўны герой каратка павінен расказаць старшаму

лейтэнанту міліцыі аб сустрэчы з іншапланетнымі робатамі:

– Ага, я коратка, – сказаў Ваня. – Ато праз сорок мінут Эрпіды адключацца.

Пачаў з метэарыта: як знайшоў у лесе дзіўны камень, як нейкая сіла цягнула да яго, вяла якраз у тым накірунку. Як той камень нечакана лопнуў, і з палавінак скарлупіны паўстаў Эрпід-адзін. Як паехалі шукаць Эрпіда-два, бо той не выходзіў на сувязь, і як сустрэлі Таньку з Эрпідам-два... Як потым адшукалі мядзвездзя і ўгаварылі яго вярнуцца ў звярынец... Як сумелі ўцячы ад сталічнай міліцыі...

Як бачым, гэта план кароткага пераказу Ваневых прыгод, і аўтары падручніка справядліва лічаць, што на прыкладзе гэтай аповесці можна вучыць дзяцей сцісламу пераказу.

У час калектыўнай працы над творам вучні складаюць план:

1. Паведамленне дзеда Гардзея.
2. У пошуках метэарыта.
3. Сустрэча з Эрпідам-адзін.
4. На дапамогу Эрпіду-два.
5. Размова з мядзвездзем.
6. Уцёкі ад міліцыі.
7. Развітанне.

У афармленні сціслага пераказу вучням дапамагаюць пытанні да кожнай з вылучаных частак, накіраваныя на ўзнаўленне зместу твора. Неабходна толькі іх так сфармуляваць, каб пры адказе можна было частку пытання выкарыстаць. Акрамя таго, абавязкова ўлічваецца мэтавая накіраванасць пытанняў: на чым засяроджваецца галоўная ўвага – на раскрыцці характараў герояў ці на апісанні дзеянняў, учынкаў.

У нашым выпадку могуць быць наступныя пытанні, прапанаваныя аўтарамі падручніка:

- Чаму Ваню Гардзею вельмі хацелася знайсці метэарыт?
- З якой мэтай прыехалі на зямлю робаты?
- Чаму выкананне іх задання апынулася пад пагрозай?
- Як адшукалі Ваня і яго новы сябар Эрпіда-два?
- Чаму мядзвездзь Мумрык не хацеў вяртацца ў звярынец?
- Па якой прычыне Ваня Гардзей і дзяўчынка Таня вымушаны былі ўцякаць ад міліцыі?
- Чым закончылася гэта незвычайная сустрэча?

А сам сціслы (кароткі) пераказ можа быць такі:

"Дзед Гардзей, збіраючыся ў грыбы, заўважыў, што ў тым баку лесу, куды ён хацеў ісці, успыхнуў яркі агонь, і пачуўся моцны выбух. "Метэарыт", – падумаў дзед і паведаміў пра гэта ў хаце ўнукам.

Ваню вельмі хацелася першым знайсці метэарыт, каб яго назвалі метэарытам Івана Гардзея. Яго пацягнула невядомая сіла ў лес, і праз некаторы час ён знайшоў дзіўны камень, што рухаўся. Раптам камень раскалоўся на дзве часткі, і з яго выйшаў невялікі серабрысты робат..."

Выбарачны пераказ. Да гэтага часу гаворка ішла пра суцэльныя пераказы тэксту. Выбарачны пераказ (які можа быць і падрабязным і сціслым) у адрозненне ад іх прадугледжвае выбіранне матэрыялу для раскрыцця вызначанай тэмы або праблемы. Ён часцей за ўсё прымяняецца пры вывучэнні значных па аб'ёме эпічных твораў, у якіх шмат герояў і сюжэтных ліній.

Да выбарачнага пераказу настаўнік можа звяртацца пры неабходнасці ахарактарызаваць аднаго літаратурнага героя: "Данік Малец ў хворай настаўніцы пані Мар'і" (па аповесці Я. Брыля "Сібіцкі хлеб"); "Іванка сустракае дзеда Трахіма" (па аповесці М. Стральцова "Адзін лапаць, адзін чунь").

Выбарачны пераказ можа выкарыстоўвацца для параўнальнай характарыстыкі герояў: "Сяброўства Аленкі і Сцёпкі" (па аповесці Я. Коласа "На прасторах жыцця"); "Паводзіны Пляшыннага і Аўдзеева ў крытычнай сітуацыі" (па аповесці В. Быкава "Жураўліны крык").

Выбарачны пераказ будзе карысным у час працы над партрэтамі літаратурнага героя, апісаннем прыроды, асаблівасцямі мовы твора. Ён з'яўляецца дзейным сродкам у падрыхтоўцы вучняў да напісання сачыненняў.

Творчы пераказ. Улічваючы тое, што аднастайнасць стамляе і прытупляе цікавасць, і што задача настаўніка – развіваць творчыя схільнасці дзяцей, неабходна практыкаваць пераказы з элементамі творчасці вучняў.

Пераказ са зменаю асобы апавядальніка ў залежнасці ад вызначанай настаўнікам тэмы можна практыкаваць як перад аналізам твора, так і пасля, на заключнай стадыі працы над ім.

Зразумела, што пры завяршэнні працы над тэкстам патрабаванні да пераказу павышаюцца. Такі від пераказу вымушае вучняў пераўвасабляцца і спрыяе больш глыбокаму спасціжэнню тэксту.

Вось як можа выглядаць пераказ ад імя Міхалкі, героя апавядання Я. Коласа "Дзеравеншчына" (VI клас):

"За самавольства мне забаранілі гуляць ў двары. І тады я задумаў такую рэч, што здавалася, усе дзівіцца будучы, – уцячы ад брата і ненавіснай братавай. У самы глухі куток пад ложкам я пачаў складаць розныя прыпасы на дарогу. Я паспеў назапасіць восем кавалачкаў цукру, акрайчык хлеба з асушкам. Разам з гэтымі прыпасамі я паклаў мячык і чалавечка, які адкраў ад стрыечнай сястры Лідачкі.

У суботу вечарам я не мог заснуць, бо заўтра рана трэба было выбірацца ў дарогу. Мне кепска спалася. Я плюшчыў вочы, але сон не ішоў, і толькі можа пад поўнач заснуў. Аднак устаў ранютка. Брат і братавая спалі; нават гэтая жаба, Лідачка, і тая не варушылася. Ціхенька адзеўшыся, я павольненька выцягнуў торбачку, падкраўся да дзвярэй і ўзяўся за ключ. Павярнуў раз і абамлеў: ключ, на яго ліха, так загрымеў, што я са страху выпусціў торбачку. Але ўсё было ціха.

Выйшаўшы з хаты, я ўбачыў, што вароты на дварэ былі замкнёны. Я, пэўна б, і пералез цераз агароджу, але ў апошні момант выйшаў брат.

Здавалася, што ўжо і канец мне будзе – так моцна лупіў мяне брат, выбіваючы з мяне "дзеравеншчыну".

Творчы пераказ, патрабуючы суб'ектыўнага асвятлення тэмы, збліжае вучняў з літаратурнымі героямі, дапамагае зразумець іх унутраны свет і ўчынкі. Аднак, звярнуўшыся да яго, неабходна выбраць тэмы, адпаведныя ўзросту і псіхалогіі школьнікаў. Калі мы, напрыклад, прапануем вучням расказаць ад імя пані Мар'і пра тое, як яе ў час вяробы наведваў Данік Малец (аповесць Я. Брыля "Сіročы хлеб"), пераказ будзе гучаць ненатуральна, парадыйна.

Пераказ як метады спасціжэння мастацкага твора з поспехам выкарыстоўваецца і ў старэйшых класах. Вучням можа быць прапанавана пераказаць старонкі з твора, якія заключаюць у сабе аўтарскі аналіз душэўных перажыванняў Андрэя Лабановіча, Васіля Дзятла, Халімона Глушака, Міхала Тварышчэга.

У пераказ уключаюцца цытаты, уласная мова пераказчыка павінна ўключаць у сябе элементы паэтыкі арыгінала. Старшакласнікі вучацца ў некалькіх словах перадаваць сюжэтную канву вялікага твора: рамана, аповесці, п'есы.

Гутарка выяўляецца самым распаўсюджаным і ўніверсальным метадам навучання літаратуры, яна рэалізуецца на практыцы ў выглядзе пытанняў і заданняў настаўніка і адказаў вучняў. Гутарка бывае рэпрадуктыўная і эўрыстычная.

Рэпрадуктыўная гутарка звычайна праводзіцца ў час праверкі дамашняга задання, выяўлення першапачатковага ўспрымання твора школьнікамі, пры паўтарэнні і абагульненні вывучанага матэрыялу. Такая гутарка разлічана на ўзнаўленне вучнямі ведаў, атрыманых з мастацкай літаратуры, з падручніка, са слоў настаўніка і іншых крыніц. Пытанні, якія ставяцца перад класам, звычайна не патрабуюць аналітычных разважанняў, а толькі абуджаюць памяць: "Пра якія падзеі з гісторыі Беларусі расказваецца ў апавяданні У. Караткевіча "Паром на бурнай рацэ"?", "Які канкрэтны жыццёвы эпізод лёг у аснову гэтага апавядання?".

Эўрыстычная гутарка патрабуе ад вучняў роздуму, пошуку, вядзе іх да пэўных абагульненняў і "адкрыццяў". Яна выкарыстоўваецца ў асноўным пры аналізе твора мастацкай літаратуры (ацэнка ўчынкаў герояў, пошукі іх матывацыі, выяўленне аўтарскай пазіцыі і г.д.). На практыцы эўрыстычная гутарка рэалізуецца з дапамогаю аналітычных і праблемных пытанняў: "Якіх герояў з фальклорных або літаратурных твораў нагадваюць вам дзеючыя асобы камедыі В. Вольскага "Несцерка"? "Як паказваецца ў аповесці М. Стральцова "Адзін лапаць, адзін чунь" маці Іванкі? Чым яна адрозніваецца ад дзеда Міхалкі, свайго бацькі?", "Як бы вы растлумачылі паводзіны Пшанічнага і Аўдзева ў крытычнай сітуацыі (аповесць В.Быкава "Жураўліны крык")?"

Вялікія патрабаванні пры падрыхтоўцы да эўрыстычнай гутаркі прад'яўляюцца да фармулёўкі пытанняў: яны не павінны быць занадта цяжкімі і занадта лёгкімі, нельга, каб у іх "хавалася" падказка. Знайсці добрае, дакладнае пытанне – "свята душы" (Я. Ільін). Эўрыстычная гутарка ўяўляе сабою строгую сістэму пытанняў і задаванняў, такую іх паслядоўнасць, каб кожнае наступнае як бы вынікала з папярэдняга адказу.

Аналізуючы мастацкі твор, настаўнік звычайна звяртаецца да змешанай, рэпрадуктыўна-эўрыстычнай гутаркі, што можна праілюстраваць на прыкладзе сістэмы пытанняў да ўрока па паэме М. Танка "Люцыян Таполя":

1. У чым заключаецца самабытнасць майстэрства Люцыяна Таполі?
2. Як вы думаеце, што не спадабалася біскупу Сямашку ў Таполевай батлейцы? Чаму так жорстка пакараў ён мастака?
3. Як у сваю паргу Таполя ўспрыняў сваё пакаранне? Як прайшлі для яго гэтыя 10 гадоў?
4. Як вы думаеце, чаму Таполя ўзяўся будаваць "святыню"?
5. Прачытайце, што атрымалася ў Таполі. Што сімвалізаваў яго твор? Ацаніце ўчынак мастака.
6. Чым жа скончыўся гэты канфлікт?
7. Паэма заканчваецца радкамі:

Жыў Таполя,
Можа, сто, а можа, болей год.
Бо ў народзе,
Як ў прадвечным лесе,
Дзе ты знойдзеш дрэва, ад якога
Шум вясны пачаўся?
Дзе ты знойдзеш!

Чаму, на вашу думку, такі фінал паэмы?

8. Як пераклікаецца гэты твор М.Танка з паэмамі Я.Купалы "Курган" і Я.Коласа "Сымон-музыка"?

Цяжка пераацаніць выхаваўчую ролю гутаркі, бо ў выніку яе вучні актыўна ўключаюцца ў працэс пазнання і калектыўна набываюць новыя веды. Актывізацыі пазнаваўчай дзейнасці школьнікаў у часе гутаркі спрыяе пастаноўка ў пачатку ўрока або нават на пачатку вывучэння твора асноўнага, ключавага пытання, адказ на якое можна атрымаць толькі дзякуючы сумеснай карпатлівай працы: "Міхал Тварышкі – злачынац або ахвяра?", "Чаму разышліся дарогі Андрэя Лабановіча і Ядвісі?".

Дыспут. Іншы раз у працэсе запланаванай гутаркі ўзнікаюць незапланаваныя дадатковыя дыскусійныя пытанні, у выніку чаго эўрыстычная гутарка перарастае ў стихійны дыспут. Важна, каб настаўнік умеў весці ў правільным рэчышчы спрэчку, якая не павінна перарасці ў сварку.

Дыспут можа быць запланаваны славеснікам як частка ўрока. Магчыма таксама пабудова ўсяго ўрока ў форме дыспуту. Практыка паказвае, што атрыманыя ў часе літаратурнага дыспуту веды пераходзяць у перакананні: вучні набываюць навыкі аргументаваць абараняць сваю пазіцыю. Важнасць і неабходнасць урокаў-дыспутаў нікі не аспрэчваецца, многія настаўнікі-філолагі паспяхова выкарыстоўваюць іх у штодзённай практыцы. Аднак для ўзнікнення сапраўднай дыскусіі на ўроку літаратуры неабходны адпаведныя ўмовы: адных завучаных фраз з падручніка тут мала, патрэбны свае думкі, перакананні, уражанні. Акрамя абавязковага бездакорнага ведання зместу твора, вучні павінны адчуваць сябе камфортна: давяраць педагогу, не баяцца выказаць альтэрнатыўныя думкі.

Правільная пастаноўка настаўнікам праблемнага пытання дае магчымасць дасягнуць станоўчых вучэбна-выхаваўчых вынікаў. Кожнае пытанне мае не толькі пазнавальнае, але і маральна-выхаваўчае значэнне, таму што вучыць глыбока разумець ідэйна-эстэтычны змест твора. Дыскусійным павінен быць і сам твор.

Вывучаючы на ўроку пазакласнага чытання апавесць В. Быкава "Абеліск", настаўнік можа паставіць перад вучнямі пытанне: "Ці можна ўчынак настаўніка Алеся Іванавіча Мароза лічыць подзвігам?"

Увага школьнікаў засяроджваецца на рашэнні галоўнага героя Мароза добраахвотна здацца ў палон, куды ўжо трапілі яго вучні. Мароз не толькі не выратаваў сваіх выхаванцаў, але і сам загінуў. Незвычайны ўчынак вясковага настаўніка выклікаў супярэчлівыя меркаванні не толькі ў герояў твора, але і ў чытачоў. Такія адносіны да героя В. Быкава дазваляюць правесці ўрок у выглядзе дыспуту, які павінен даць адказ, як ацаніць учынак Мароза. Выбар

формы працы з творам падказвае і сам аўтар, які заканчвае аповесць словамі: "І вось цяпер рашае чытач. Хай разбіраецца, кожны адпаведна свайму светапогляду, свайму позірку на вайну, на гераізм, на свой абавязак перад сумленнем і перад гісторыяй".

На ўроку можна выкарыстаць матэрыялы дыскусіі, якая прайшла ў свой час на старонках "Учительской газеты" (1972). Для абмеркавання настаўнік можа прапанаваць два палярныя погляды чытачоў:

"...Алесь Мароз з гонарам выканаў сваю місію. Нават каб ён не здзейсніў апошні свой подзвіг, ужо адно гэта, што ён у сэрцах сваіх вучняў запаліў полымя вернасці Радзіме, можа служыць крытэрыем ацэнкі яго маральнага аблічча... І калі Мароз добраахвотна прыйшоў да ворагаў, каб паказаць, што "слова настаўніка ёсць справа настаўніка", што ён са сваімі вучнямі падзяляе адказнасць за іх ўчынкi, дык гэта подзвіг сапраўднага героя".

"У Вялікай Айчыннай вайне важна было не самому загінуць, хаця гінулі сотні тысяч, а знішчыць як можна больш ворагаў – цаною асабістага жыцця!.. Перад гэтай задачай усё іншае адступала да другі план. І вось гэтай задачы настаўнік Мароз не выканаў... Васіль Быкаў, прымусіўшы свайго героя ахвяраваць сабою, не даў яму выканаць і другой, больш складанай задачы: вытрымаць і ў барацьбе не адзін раз адплаціць акупантам за павешаных хлопцаў".

Пад кіраўніцтвам настаўніка ў спрэчцы вучні прыйдуць да ісціны.

Лекцыя – гэта вусны выклад якой-небудзь навуковай тэмы. На лекцыі вучні атрымліваюць максімальную колькасць інфармацыі з вуснаў настаўніка. Да метаду лекцыі славеснік звычайна звяртаецца ў старэйшых класах пры выкладанні аглядавых тэм і пры перадачы звестак аб жыцці і творчасці пісьменніка.

Лекцыя – гэта маналог настаўніка, і таму пры лекцыйным выкладанні матэрыялу неабходна ў першую чаргу прадумаць прыёмы актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў.

Найперш зацікаўленасць школьнікаў павінен выклікаць сам матэрыял: яго змястоўнасць, падмацаванасць канкрэтнымі прыкладамі, свежасць і навізна. Вялікія патрабаванні тут прад'яўляюцца да культуры мовы настаўніка. Лектар – гэта не толькі інфарматар. Ён павінен валодаць майстэрствам дыктара, акцёра, здольнага ўплываць на ўвагу вучня-слухача. Слова (маналог) педагога не можа быць манатонным. У час лекцыі настаўнік мяняе тэмп выкладу ў залежнасці ад важнасці інфармацыі.

Лекцыю вучні вучацца слухаць і запамінаць. Гэты навык неабходны кожнаму адукаванаму чалавеку. На першым этапе славеснік прапануе вучням запісаць план лекцыі на класнай дошцы і ў іх сшытак. Гэта праца штораз

паўтараецца для замацавання навыкаў. Выконваецца таксама шэраг паслядоўна ўскладненых заданняў пры канспектаванні лекцыі: практыкаванні ў перадачы на пісьме плана лекцыі абзацамі, практыкаванні, звязаныя з выключэннем адступленняў ад асноўнай тэмы, практыкаванні, накіраваныя на выбарчае канспектаванне, на запіс лекцыі па памяці. Як правіла, запісы робяцца ў чарнавым варыянце, пасля чаго дома вучнямі дапрацоўваюцца і аналізуюцца (пры неабходнасці) настаўнікам. Канспект можа сведчыць аб тым, як школьнікі зразумелі тэму.

Для актывізацыі ўвагі вучняў педагог выкарыстоўвае рытарычныя пытанні: "Чаму Францішак Багушэвіч стаў Мацеем Бурачком і Сымонам Рэўкам з-пад Барысава?", "Чаму Максіма Багдановіча называюць Максімам-кніжнікам?", "Як стаў Кастусь Міцкевіч Якубам Коласам?" Важнае значэнне надаецца міміцы, жэсту, эмацыянальнасці. Эфектыўнасць лекцыі шмат у чым залежыць ад выкарыстанай у час чытання нагляднасці і тэхнічных сродкаў навучання. Плакаты, схемы, дыяграмы, краяўчыя карты, партрэты, ілюстрацыі, рэпрадукцыі карцін – усё гэта спрыяе найбольш поўнаму засваенню матэрыялу. Лекцыя бывае эфектыўнай і тады, калі выкарыстоўваюцца элементы гутаркі, што значна спрыяе актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў.

Лекцыя эканоміць вучэбны час. За адзін урок вучань можа азнаёміцца з жыццём і творчасцю пісьменніка, з развіццём літаратуры на пэўным этапе, засвоіць складаныя пытанні па тэорыі літаратуры.

Новая праграма па беларускай літаратуры прадугледжвае, акрамя манаграфічных, значную ролю аглядавых тэм, якія выкладаюцца, як правіла, лекцыйным шляхам.

Аглядавыя тэмы даволі складаныя як для настаўніка, так і для вучняў. Яны напоўнены вялікай колькасцю фактаў, ідэй, твораў, аўтараў. Пераадолець гэтую складанасць можна шляхам уважлівага адбору самых неабходных фактаў і сістэматызацыі матэрыялу. Цяжка выкладаць аглядавыя тэмы яшчэ і таму, што ў іх асвятляюцца літаратурныя погляды, дыскусіі пэўнага часу, літаратурныя стылі, напрамкі і школы. Усё гэта патрабуе ад настаўніка дакладных ведаў па грамадзянскай гісторыі і гісторыі культуры.

Тэмы аглядавага характару не ідуць адна за адной, а чаргуюцца з манаграфічнымі тэмамі. Аглядавая тэма ахоплівае і манаграфічную, з'яўляецца прыступкай да яе вывучэння. Аглядава (лекцыйна) могуць вывучацца асобныя значныя па памеры творы.

Літаратура

1. Каляда А. А. Мастацкае чытанне ў школе. Мн., 1992.
2. Міцкевіч У. Максім Танк у школе. Мн., 1966.

3. Педагогическая энциклопедия. М., 1965. Т. 2.

Крыніца

Лугоўскі, А.І. Методыка выкладання беларускай літаратуры: вучэб.-метад. дапам. – 3-е выд. / А.І. Лугоўскі. – Мінск : БДПУ, 2007. – 92 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ